

Sertorius ile Mücadelede Pompeius'un Senatoya Mektubu

Ümit Fafo Telatar*

Özet

Romalı tarihçi Sallustius Crispus, *Historiae* adlı yapıtında İ.Ö. 78-67 yılları arası politik olayları anlatır. Romaluların Hispania'da Sertorius'a karşı mücadeleleri de bu dönemdedir. Hispania'da Romalı askerler İ.Ö. 76 -71 yılları arası Pompeius ve Metellus'un önderliğinde savaşmışlardır. Sertorius, Roma müttefiki şehirlerden olan Lauron'u Pompeius'un gözü önünde yakıp yıkmıştır; ardından Metellus'u beklemeden kendisiyle çarpışmaya kalkışan Pompeius'u zor duruma sokmuş son olarak da Saguntum yakınlarında hem Pompeius'u hem de Metellus'u savaşı terk etmek zorunda bırakınca Pompeius, Roma senatosuna güç durumda olduklarını ve yardıma ihtiyaç duyduklarını biraz da tehditkâr ifade ile mektup yazarak bildirmiştir. Çalışmada bu Latince mektubun Türkçe çevirisi tarihsel olaylarla birlikte değerlendirilerek yapılmıştır. Sonuç olarak hem mektubun yazıldığı dönemde yöneticilerin ortak hedefleri Sulla'nın rejimine karşı çıkmak gibi görünse de asıl amaçlarının tek başlarına yönetimi ele geçirmek olduğu ve amaçlarına ulaşmak için birbirleriyle ölümüne mücadele ettikleri hem de Pompeius'un politikada deneyimsiz olmasına karşın Roma senatosu ve halkı üzerinde ne denli politik güce sahip olduğu *Historiae* adlı yapıta dayanarak bir kez daha ortaya konmuştur.

Anahtar sözcükler: Hispania, Sertorius, Pompeius, Metellus, Lucullus, İspanya

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Latin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

Abstract

Pompeius's Letter to Senate in Striving with Sertorius

The fragments of Sallustius Crispus, Roman Historian, throw much light on period between 78 and 67 BC for political and military events in his work Historiae. In Hispania, Roman soldiers under the command of Metellus and Pompeius strove against Sertorius (76 -71 BC). Sertorius proved himself more than a match for his adversaries: he completely destroyed Lauron, a city allied to Rome; he nearly captured Pompeius at the battle of Sucro when Pompey decided to fight Sertorius without waiting for Metellus; and Sertorius utterly defeated the united forces of Metellus and Pompey near Saguntum. After all these coercions Pompeius wrote to Rome for reinforcements, without which, he said, he and Metellus would be driven out of Hispania. As a result, not only despite the Roman leaders seem like to destroy Sulla's constitutions in reality they are in a death struggle with each others to be leader solely, but also in spite of lacking experience of life Pompeius's political power on the senate and Roman people is displayed one more time.

Key words: *Hispania, Sertorius, Pompeius, Metellus, Lucullus, Spain*

Sallustius'un beş kitaptan oluşan ve İ.Ö. 78-67 yılları arası olayları kapsayan *Historiae* adlı yapıtı Romalıların Sertorius'a karşı yaptıkları mücadelelerle başlayıp, Spartacus ayaklanması (İ.Ö. 73-71), Akdeniz'de korsanlara karşı savaş (78-76), Pontus kralı Mithridades ile yapılan üçüncü savaşla devam eder ve bu savaşta Pompeius'un elde ettiği başarılarıyla sona erer. Ancak yapıttan günümüze eserin çeşitli yerlerine sepiştirilmiş iki mektup ve dört söylev ulaşmıştır. Sertorius'a karşı yapılan mücadeleler sırasında Pompeius'un Hispania'dan Roma senatosuna yazmış olduğu mektubun Türkçe çevirisinin ve konunun daha iyi anlaşılması için o dönemle ilgili kısa bir tarihsel bilgi verilmesinin yararlı olacağı kanısındayım:

Sulla karşıtı olduğunu açık açık söyleyen Sertorius¹, İ.Ö. 83 yılında İtalya'dan ayrılarak daha önceden görev yapmış olduğu Hispania'ya gitmiştir. İ.Ö. 80 yılında Hispania'nın kuzeyinde bulunan ve Roma'ya karşı ayaklanan Lusitania halkının kendisine yapmış oldukları liderlik teklifini kabul ederek (Plutarkhos, *Sertorius*, X), onlara yardım etmiş, galip gelmelerini sağlamıştır. İ.Ö. 79 yılında Quintus Metellus Pius, Roma ordularının başına geçmiş, Sertorius'a karşı mücadeleyi sürdürmüştür. Bu arada İ.Ö. 78 yılında konsül M. Aemilius Lepidus'da Sulla'nın yerleşirmeye

¹ İ.Ö. 123- 72 yılları arası yaşamış Romalı devlet adamı, komutan ve hatiptir. Sertorius ilkin Roma'da hatip olarak adından söz ettirmiş, ardından askeri işlerde kendini göstermeye başlamıştır. Arausio savaşında (İ.Ö. 105) Quintus Servilius Caepio'ya hizmet etmiş, bu savaşta ne denli cesaretli olduğunu kanıtlamıştır. İ.Ö. 97 yılında Hispania'da görev yapmıştır.

kalkıştığı rejime şiddetle karşı çıkmakta ama bunu Roma halkına verdiği bir söylevde açık açık ifade etmeden, halktan kendisini desteklemelerini, bir önder, bir yol gösterici olarak izlemelerini istemiştir:

'Sayın yurttaşlar, tanrılarının da yardımıyla özgürlüğü yeniden elde etmek için konsül M. Aemilianus'u bir yol gösterici ve önder olarak izleyin.' (Sallustius, *Oratio Lepidi Cos. Ad Populum Romanum*, 27).

Öte yandan könsüller M. Aemilius Lepidus ile Q. Lutatius Catulus, birlikte Gallia'da bir isyanı bastırdıktan sonra, Catulus Roma'ya dönmüş, Philippus'un senatoda verdiği söylevin de etkisiyle optimatların lideri olarak onurlandırılmıştır:

'...M. Lepidus özel kararıyla, devlete karşı düşmanca ve çok kötü duygular besleyen kişilerden oluşan bir ordu hazırlayıp onun başında da önder olarak, bu sınıfın yetkisine karşı, kentin üzerine yürüdüğüne göre, kenti geçici yönetici Appius Claudius, prokonsül Quintus Catulus'la ve komutada olan öbürleri ile birlikte korusunlar, devlete herhangi bir zarar gelmemesi için önlem alsınlar.' (Sallustius, *Oratio Philippi in Senatu*, 22)

Lepidus ise bu bölgede isyan çıkarmış (İ.Ö. 77), Iunius Brutus ile birleşip ordu toplayarak Sertorius'la işbirliği yapmıştır. Roma'ya saldırmış fakat Catulus tarafından bozguna uğratılmış, dağılan ordusu da Sertorius ile aynı partiden olan Perpenna Vento'un komutasında birleştirip ve Hispania'ya yüklü para ve büyük güçle gelip Sertorius'a katılmıştır (Plutarkhos, *Sertorius*, XV).

Hem Hispania'da Sertorius'a duyulan sevgi giderek arttığı hem de Roma'dan gelen askerler ona hizmet etmeye çok istekli oldukları için, (Plutarhos, *Sertorius*, XVI-XVII) Quintus Caecilius Metellus Pius²'un Hispania'daki askeri başarıları yetersiz kalmıştır. Bu durumda Romalı senatörler Roma için tehlike oluşturan Sertorius'un gücünü kırmak amacıyla Metellus'a kendisi yardım istemese de yardım etmek üzere Pompeius'un *proconsul* yetkisi ile Hispania'ya gitmesine karar vermişlerdir (İ.Ö. 76)³. Çünkü İ.Ö. 77 yılında Decimus Iunius Brutus ile Mamercus Aemilius

² İ.Ö. 80 yılı konsülüdür. Pompeius'la bu dönemde de yakınlıkları vardı.

³ L. Philippus, Pompeius Hispania'ya *non pro consule sed pro consularibus* yetkisiyle atandığını belirtmiştir. Cicero'da aynı konuyu aynı ifade biçimiyle dile getirmiştir: "Çok güçlü iki konsül olduğu halde Roma atlı sınıfından birinin, alışılmamış dışında savaşa *proconsul* yetkisiyle gönderilmiş olması nedir?.....Kendisi de konsül yerine değil könsüller yerine gönderilmiş olduğunu söylüyor, yönetim Pompeius'a o denli güvendi ki , iki konsül kendilerini tek bir gencin iradesine teslim ettiler" (*De imperio Gn. Pompei*, XXI, 62 .) Cicero aynı konuya *Philippicae* XI, 18'de yer vermiştir. Ayrıca bakın Plutarhos, *Pompeius*, XVII, 3-4

Lepidus Roma'da konsüldürler. O dönemde her ikisinin yakın akrabaları M. Brutus ve M. Lepidus Roma'ya karşı silaha sarıldıkları için onların yardıma gitmeleri uygun görülmemiştir.

Pompeius, Hispania'da 76-71 yılları arası kalmıştır. Askeri güçlerini Metellus'un kilerle⁴ birleştirmiştir. Sertorius, Pompeius'un genç olmasıyla alay eden bir konuşma yaptıysa da korsanlarla olan mücadelesini başarıyla daha yeni sonuçlandırmış olan Pompeius, bu mücadelede korsanları destekleyen (Cicero, *de imperio Cn. Pompei*, IV, 10) Sertorius'un aslında çekindiği bir kişidir (Plutarhos, *Sertorius*, XVIII, 2). Çünkü Cicero'nun belirttiği gibi Pompeius iş zamanında çalışan, tehlikeli durumlarda güçlü olan, iş görmede etkin, iş yürütmede hızlı, işin nasıl sonuçlanacağını tahmin edebilmede isabetli olabilen bir kişiliğe sahipti (*de imperio Gn. Pompei*, XI, 29).

Pompeius, Lauron⁵'da Sertorius'un şehri yakıp yıkmasına (Plutarhos, *Pompeius*, XVIII, 3 ve *Sertorius*, XVIII) seyirci kaldıysa da Turia yakınlarında Sucro'daki savaşta⁶ (Plutarhos, *Pompeius*, XIX; *Sertorius* IXX), Pompeius'un komutanları Afranius'un⁷ ve Metellus'un askeri güçlerinin başarıları karşısında Sertorius silah bırakmak zorunda kalmıştır. Ayrıca yine Turia yakınlarında Metellus ile birlikte üstün gelmiştir. (Plutarhos, *Sertorius* XIX). Pompeius, Valentia yakınlarında Sertorius'un adamlarından Herennius ve Perpenna'yı bozguna uğratmış, çok sayıda askerini öldürmüştür (Plutarhos, *Pompeius*, XVIII). Her çarpışmada Sertorius'a karşı tam bir zafer kazanılamamış olsa da (Plutarhos, *Pompeius*, XIX) kimi çarpışmalardaki başarısında çocuk yaşında babasının ordusuna katılıp, kamp disiplinine alışkın olmasının ve burada edindiği askerlik bilgisinin büyük etkisi vardır (*De imperio Gn. Pompei*, X, 28): Saguntum'daki çarpışmada Metellus yaralanmış ve askerleri dağılmış Pompeius yine de yılmamış ve kışı Vaccae'i'de askerlerle birlikte geçmiştir

⁴ Pompeius'un Metelli ailesiyle ilişkisi, İ.Ö. 80 yılında Pompeius üçüncü eşi olarak Q. Metellus Celer ve Q. Metellus Nepos'un üvey kızkardeşleri Mucia Tertia ile evlenmesiyle başlamıştır. Pompeius bu bayandan İ.Ö. 62 yılında boşanmıştır. Mucia'nın boşanmasından sonra doğuda Pompeius'un ordusunda ve yanında savaşan erkek kardeşleri Celer ve Nepos da ordudan ayrılmışlardır.

⁵ Hispania Tarraconensis'de bir kent.

⁶ İ.Ö. 75

⁷ Pompeius ile Afranius'un dostlukları çok uzun süreli olmuştur. Afranius askeri ve politik başarılar elde ettikten sonra da Pompeius'dan gördüğü desteği hiç unutmamıştır. Bu dostluk çağdaşları tarafından dile getirilmemiştir. Çünkü onlarınki diğerlerine göre daha az dışavuran, sıkı ve karşılıksızdı. Richard S. Williams and Burma P. Williams, 'Cn. Pompeius Magnus and L. Afranius: Failure to Secure the Eastern Settlement' *The Classical Journal*, Vol. 83, No. 3 (Feb. - Mar., 1988), pp. 198-206

(Plutarhos, *Sertorius* XXI, 5; *Pompeius*, XXI). Ama Pompeius özel kaynaklarının birçoğunu savaşta harcıyarak tükettiği ve artık askerlerin yiyecek, içecek, giyim kuşam harcamalarını karşılayamayacak duruma geldiği için, yardım istemek zorunda kalmıştır (Plutarhos, *Sertorius* XXI, 6). Gereğinden fazla harcamamaya dikkat eden, açgözlülüğü olmayan Pompeius'un karar verdiği yoldan geri dönmek istemeyen bir yapısı da olduğundan (*De imperio Gn. Pompei*, XIV, 40) durumunu senatoya etkili ve akıcı bir dille (*De imperio Gn. Pompei*, XIV, 42) bildirmiştir. Hatta senatoya, ordusuyla birlikte Roma'ya geri döneceği tehdidinde de bulunmuştur:

POMPEIUS'UN SENATOYA MEKTUBU (*EPISTULA POMPEI AD SENATUM*)

'1. Eğer size, vatana ve ataların tanrılarına karşı, bu denli zahmetli işi üstlenmiş ve tehlikelere maruz kalmış olsaydım- gençliğimin ilk yıllarından beri birçok kez önderliğimde çok zalim düşmanlar bozguna uğrattım ve sizin esenliğiniz için çaba gösterildi- ey senatörler, yokluğumda şimdiye dek bana verdiğiniz destekten daha fazlasını vermemiş olurdunuz, gençliğime⁸ rağmen en iyiyi hak etmiş orduyla birlikte en şiddetli savaşlara atılmış olan beni ölümlerin en zavallısı olan açlıkla elinizden geldiği kadar tükettiniz.

2. Bu ümitle mi Roma halkı kendi evlatlarını savaşa gönderdi? Açılan yaralara ve devlet uğruna dökülen bunca kana karşılık ödülleri bunlar mıdır? Bu arada bana sizin tarafınızdan üç yıl boyunca zoru zoruna bir yıl yetecek miktarda ödenek verilince, durumu size yazmaktan ve elçiler göndermekten bıktım, tüm gücümü ve ümidimi yitirdim.

3. Ölümsüz tanrılar aşkına, askerlerin maaşını benim mi karşılayabileceğimi yoksa ordunun aç susuz ve parasız pulsuz kalabileceğini mi düşünüyorsunuz?

4. Sizden sadece komutan adını alan ben, bu savaşa, verilen karardan daha çok büyük bir şevkle atıldığımı elbette itiraf ediyorum. Kırk günde orduyu hazırladım ve artık İtalya'nın dibine gelmiş olan düşmanları Alpler'den Hispania'ya sürdüm; Alpler boyunca Hannibal'in açtığından⁹ başka bize daha uygun gelen bir yol açtım. 5. Gallia'yı, Pirene dağlarını, Lacetania'yı yeniden ele geçirdim ve *Indiget*leri tekrar boyunduruk altına aldım. Galip Sertorius'un ilk saldırısına çok az sayıda, deneyimsiz askerimle karşı koydum. Çok yoksulluğa katlandım ve kışı kasabada ya da zevklerime uygun olarak değil, çok acımasız düşmanlar arasında ordugâhta geçirdim.

⁸ Pompeius henüz yirmi sekiz yaşında ve o zamana değin kamu görevi almamış biriydi.

⁹ Cornelius Nepos, *de viris Illustribus* Hannibal, III, 4.

6. Sonra niçin çarpışmaları ya da kışın yapılan seferleri, yakıp yıkılmış ya da ele geçirilmiş kasabaları sayıp dökeyim? Kimi zaman işler sözlerden daha değerlidir: Düşmanların Sucro dolaylarındaki ordugâhlarının ele geçirilmiş olduğunu, Turia nehri dolaylarındaki çarpışmada, düşmanların önderi Gaius Herennius'un ordusuyla birlikte Valentia şehrinde bozguna uğratıldığını siz yeterince biliyorsunuz. Saygı değer senatörler, tüm bunlara karşılık siz, beni aç susuz, parasız pulsuz bıraktınız. Böylece benim ordumla düşmanların ordusu aynı koşulda oldular. 7. Her ikisine de ödeme yapılmıyor, her ikisi de galip olarak İtalya'ya yürüyebilirler. 8. Bunun için sizi uyarıyorum ve sizden kendi olanaklarımla onların gereksinimlerini karşılamaya beni zorlamamanızı rica ediyorum. 9. Düşmanlar tarafından ele geçirilmeyen Hispania Citerior'yu ya biz ya da Sertorius, deniz kıyısındaki kentler hariç katliama açtık, daha da ötesi bunlar bize sıkıntı ve harcama getirir. Gallia halkı geçen yıl Metellus'un ordusunu besledi, ödeneksiz bırakmadı. Şimdi ise hasat iyi olmadığı için halk bile zoru zoruna geçiniyor. Ben sadece olanaklarımı değil, güvenimi de yitirdim. 10. Tek umudum sizsiniz: eğer yardıma gelmezseniz, ordunun bu nedenle Hispania'daki tüm savaşı İtalya'ya taşıyacağını istemesem de tahmin ediyorum' (Sallustius, *Historiae, Epistula Cn. Pompei ad Senatam* 1-10)

Sallustius'un *Historiae* adlı yapıtından günümüze kalan bölümlerde mektubun sonunda yazarın konuyla ilgili kısa açıklaması da vardır: (Bu mektup bir sonraki yılın (İ.Ö. 74) başında senatoda okundu. Ama senato tarafından belirlenmiş eyaletleri konsüller kendi aralarında dağıttılar, Cotta Gallia Citerior'u Octavius ise Cilicia'yı aldı. Sonra gelecek yılın konsülleri Lucius Licinus Lucullus ve Marcus Aurelius Cotta, Pompeius'un mektuplarından ve habercilerinden telaşa kapılıp, hem devletin çıkarı için hem de eğer Pompeius, ordusuna önderlik ederek İtalya'ya gelirse kendileri üne ve bir yere sahip olamamaktan korktukları için tüm olanakları kullanarak Pompeius'a asker ve gerekli parayı sağladılar. Onlara özellikle soylular da yardım ettiler, birçoğu artık onun cesaretini dile getiriyor ve söylemlerine uygun olarak davranıyorlardı) (Sallustius, *Historiae*).

Mektubun yazıldığı dönemde Roma'nın içinde bulunduğu zor durumu İ.Ö. 75 yılı konsülü Gaius Cotta¹⁰'nın halka verdiği söylevden anlamaktayız:

¹⁰ Rutilius Rufus'un yeğeni, Drusus ve Sulcius Rufus ile birlikte L. Crassus'u desteklemiştir. Sonra Varius tarafından kurulan bir komisyonca sürgüne gönderilmiş fakat Sulla zamanında Roma'ya geri dönmüştür. L. Octavius'la birlikte konsül olduğu zaman Roma'yı sıkıntılarından kurtarmak için her yolu denemiştir. İlk tribün Opimius'un mallarına el koymuş, onu tutuklamıştır. Daha sonra yas giysileri giyerek halkın karşısına çıkmış, onlardan sakin olmalarını istemiştir.

‘ Sayın yurttaşlar, barışta ve savaşta devletin çok sıkıntılı döneminde, bizi konsül yaptınız. Bir yandan Hispania’daki komutanlar yardım, asker, silah, buğday istiyorlar; müttefiklerin çekilmesi, Sertorius’un dağlara kaçışı yüzünden ne çarpışabiliyorlar ne de gerekli şeyleri sağlayabiliyorlar. Mithridates’in büyük güçlerine karşı Asia’da ordu besleniyor; Makedonia düşmanlarla dolu, İtalya’nın ve eyaletlerin deniz kıyılarında da durum bundan aşağı değil; bu arada az ve savaşlar nedeniyle değişken olan vergiler harcamaların belirli bir kesimini ancak karşılıyor. (Sallutius, *Oratio C. Cottae ad Populum Romanum*, 3)’

Böyle bir durum içindeyken bile, Sallustius’un da belirttiği gibi, o dönemde her iki konsül de, Cotta ve Lucullus, Pompeius’a yardım gönderilmesi için büyük çaba göstermiş ve gereken yardım gönderilmiştir (Plutharkos *Lucullus*, V). Cotta eğer Pompeius Roma’ya geri dönerse kendi arzularını engeller korkusuyla onun Roma’ya dönmesini geciktirmek amacıyla yardım gönderilmesi için elinden geleni yapmıştır, Roma halkına verdiği söylevden anlaşıldığı üzere halkın esenliği için kendini bile feda edebileceğini ifade etmesi onların güvenini kazanmasını sağlamıştır. Böylece halkın desteğini arkasına aldığı için senatodan Pompeius’un istediğini onaylatabilmiştir:

‘İşte ben Cotta, konsül olarak karşınızdayım, atalarımızın çok kez çetin savaşlarda yaptıklarını yapıyorum: kendimi devlete adıyorum, bırakıyorum, sonra bunu kime emanet ettiğinize bakın,Yalnızca yüreklerinizde benim kıyım, ağgözlülük yüzünden öldürülmediğimi, çok büyük iyiliklere karşılık ruhumu armağan olarak vermiş olduğumu bilin.’ (Sallutius, *Oratio C. Cottae ad Populum Romanum*, 4)

Pompeius, gelen yardım sayesinde Metellus Pius ile birlikte 74 yılında Sertorius karşısında başarılı olmuşlar ve kimi yerleri ele geçirmişlerdir. Bu arada Sertorius kendi adamı Perpenna tarafından 72 yılında öldürülmüştür. Bundan sonra kimi direnme hareketleri Pompeius tarafından kontrol altına alınmış, Perpenna da öldürülmüştür. Pompeius da İ.Ö. 71 yılına yengi kazanmış olarak İtalya’ya geri dönmüştür.

Metellus ve Pompeius’un Sertorius’la yaptıkları tüm mücadelelere bir bütün olarak bakıldığında Metellus’la Pompeius’un kimi çarpışmalarda birlikte hareket etmedikleri için tam bir uyum ve bütünlük içinde olmadıkları görülmektedir. Oysa her ikisi de başlangıçta (İ.Ö. 82) Sulla’nın yanında yer almış, İ.Ö. 80 yılında Metellus Celer ve Metellus Nepos’un kızkardeşleri Mucia Tertia ile evlenerek o aile ile yakınlaşmıştır. Pompeius’un Pius Metellus’a yaşça ve deneyimce büyük olduğu için saygı duyduğu bilinmektedir (Plutarhos, *Pompeius* VIII, 4-5). Aynı ilişki Sertorius’a karşı mücadelede de sürmüştür. Ama burada birinin başarılarının öne çıkması söz

konusudur. Bu nedenle kimi çarpışmalarda birbirlerinden bağımsız hareket etme eğilimleri hissedilmektedir (Plutarhos, *Sertorius*, XIX, 2 ve *Pompeius* XIX, 1). Savaşı Metellus ile birlikte sürdürmelerine karşın mektupta ‘ben’, ‘beni’ ifadelerinin yer alması Pompeius’un Metellus’tan bağımsız, kişisel olarak senatoya mektubu yazmış olabileceği izlenimini uyandırmaktadır. Ama Metellus’a duyduğu saygıdan olsa gerek mektubun sonunda ‘biz’ ifadesine yer vermiştir. Öte yandan birbirlerine komutanları aracılığıyla yardım etmişler ve karşılaştıklarında da saygı göstermişlerdir (Plutarhos, *Sertorius*, XIX, 4; 6 ve *Pompeius* XIX, 4; 5). Sertorius’un acımasızca öldürülmesinden sonra, Metellus’un Perpenna’yı egemenlik altına alma işini Pompeius’a bıraktığı izlenimi uyanmaktadır. Ama galip olarak Roma’ya dönen her iki lider de zafer töreni kutlamışlardır (İ.Ö. 71).

Sonuç olarak, Sulla döneminden sonra Roma’nın yönetimini ele geçirebilmek amacıyla ordu toplamış, birbirleriyle kıyasıya mücadele etmiş kişiler arasında Pompeius’un izlemiş olduğu politikanın diğerlerinden çok farklı olduğu görülmektedir. Çünkü o hem halkın hem de soylu sınıfın desteğini almaktan yana bir tutum içindedir.

KAYNAKÇA

- CICERO. (2001). *Pompeius'un Yetkisi Hakkında*. (Çev. Ü. Fafö Telatar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- CICERO, (1998), *Phippicae Söylevleri*, (Çev. F. Gül Özaktürk), Öteki Yayınları.
- PLUTARCH. (1968). *Lives, II: Themistocles and Camillus. Aristides and Cato Major. Cimon and Lucullus*. (Trans. Bernadotte Perin) Loeb Classical Library. Harvard University Press.
- PLUTARCH. (1968). *Lives, V: Agesilaus and Pompey. Pelopidas and Marcellus*. (Trans. Bernadotte Perin) Loeb Classical Library. Harvard University Press.
- PLUTARCH. (1969). *Lives, VIII: Sertorius and Eumenes, Phocion and Cato the Younger*. (Trans. Bernadotte Perin). Loeb Classical Library. Harvard University Press.
- SALLUST.(2000). *Historiae*. (Trans. J.C. Rolfe). Loeb Classical Library Harvard University